

Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis. Pars I (1416. II. 13 — 1609. IV. 2). Collegit Paulus Jatulis. **Fontes Historiae Lituaniae 3.** Roma 1984. Academia Lituana Catholica Scientiarum. Piazza della Pilotta, 4 ss. XXXIV + 2 nlb. + 709 + 7 nlb.

W ramach wydawnictwa seryjnego *Fontes Historiae Lituaniae* ukazał się *Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis* jako trzeci tom tegoż wydawnictwa. To cenne wydawnictwo źródłowe opracował i przygotował do druku ks. Paweł Jatulis w Rzymie. Główną podstawą opracowania *Codex Mednicensis* był kopiarz katedry miednickiej, sporządzony w 1619 r. przez kanonika kapituły żmudzkiej Mateusza Babinowskiego, który podjął tę pracę na polecenie biskupa żmudzkiego Stanisława Kiszki (1618—1626). Kopiarz ten był znany historykom jako *Codex Babinowski*, a jego najstarsze dokumnty były częściowo opublikowane przez W. Holtzmanna¹. Trzeba już tu zaznaczyć, że omawiany *Codex Babinowski* był po 1619 r. kontynuowany w następnych latach i wiekach.

Codex obejmuje łącznie 341 dokumentów z lat 1416, czyli od czasów chrześcijańskich na Żmudzi, aż do 1609 r., czyli do śmierci bpa Melchiora Giedrojcia (6 IV 1609). Zdecydowana większość dokumentów publikowana jest z kopii, a tylko kilka wprost z oryginałów pergaminowych. Dostęp zresztą wydawcy do archiwów kowieńskich nie był łatwy. Wśród 351 opublikowanych dokumentów i akt aż 110 (33,90%) wydane są po raz drugi, jako że publikowano je uprzednio w różnych kodeksach i zbiorach dokumentów dyplomatycznych, lub w wartościowym wydawnictwie ks. Augustyna Theinera *Vetera Monumenta Poloniae et Lituaniae*. Większość kopii publikowanych dokumentów dostarczył *Codex Babinowski* — łącznie 116 dokumentów (33,05%). Z Archivum Secretum Apostolicum Vaticanum kwerenda wydawcy dała łącznie 90 dokumentów, najczęściej oryginalnych (25,64%), a 33 dokumenty (9,40%) w formie kopii i oryginałów są przechowywane w Staatsarchiv zu Königsberg w Archivlager Göttingen z zespołu Ordens Brief-Archiv w Republice Federalnej Niemiec. Trzy dalsze doku-

¹ W. Holtzmann, *Die Gründung des Bistums Samaiten*, „Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins. Neue Folge”; 32(1917) s. 70—84.

menty wydawca znalazł w Archivum Romanum Societatis Iesu i jeden w Bibliotheca Apostolica Vaticana w Rzymie.

Dokumenty zostały spisane z reguły w języku łacińskim, kilkanaście z nich w języku polskim (nr 229, 236, 238, 307, 325, 327, 339, 345, 346 i 350), 16 w języku ruskim czcionką cyrylicą, ale przedrukowane przez wydawcę czcionką łacińską (nr 91, 120, 149, 192, 193, 201, 204, 209, 210, 212, 229, 237, 246, 250, 320 i 342), a tylko jeden w języku niemieckim (nr 26). Publikacja obejmuje m.in. 18 dokumentów papieskich i 32 królewskie i książęce. Wielką wartość dla historyka Kościoła pod względem wieloaspektowym posiada opublikowany protokół najstarszej wizytacji kościelnej diecezji żmudzkiej, przeprowadzonej we wrześniu i październiku 1579 r. przez ks. Tarkwiniusza Peculo w imieniu i z polecenia biskupa żmudzkiego Melchiora Giedrojcia. Opublikowane akta wizytacyjne odnoszą się do czternastu parafii i zawierają inwentarze kościołów, opisy tychże kościołów, a także szkół, szpitali, prebend, altarii i ludności w parafii. Są także krótkie informacje na temat życia religijnego parafian, wiedzy religijnej, ich moralności; nie brak informacji o bibliotekach parafialnych i księżych, o wyposażeniu i uposażeniu kościoła, o adherentach protestancyzmu itp. Bogaty materiał w tym zakresie przynoszą protokoły *visitationis internae*. Publikowany protokół nie obejmuje wszystkich parafii diecezji żmudzkiej. Wszak według badań bpa M. Wołoncewskiego pod koniec XVI stulecia diecezja żmudzka liczyła 47 parafii i 5 filii².

Omawiany *Codex Mednicensis* stanowi część pierwszą wydawnictwa, wydawca bowiem zapowiada również część drugą, która obejmie dokumenty i akta z lat 1609—1926. Metodycznie publikacja jest przygotowana dobrze. Obok wstępu, kreślącego dzieje chrześcijaństwa na Żmudzi (s. IX—XV), wydawca poświęcił nieco miejsca omówieniu samego *Kodeksu Babinowskiego* (s. XVII—XVIII), następnie umieścił spis i regesty publikowanych dokumentów (s. XIX—XXVIII), dał wykaz skrótów zastosowanych przy opracowaniu *Codicis Mednicensis* (s. XXIX—XXX), wykaz częściowej cytowanych dzieł i autorów (s. XXXI—XXXII), oraz bibliografię selektywną z zakresu historii diecezji żmudzkiej (s. XXXII—XXXIV). W dalszej kolejności zamieszczono Katalog biskupów żmudzkich z lat 1417—1609 (s. XXXV).

Z ważniejszych pozycji bibliograficznych zauważono brak prac M. Kosmana³, oraz mojej rozprawy na temat diecezji żmudz-

kiej⁴. Nie bez cienia pewnej złośliwości zauważył wydawca we wstępie, że „Litwini nie mogli mieć własnej prowincji kościelnej, ponieważ wciąż byli uważani za neofitów i pozostawali pod protekcją Kościoła polskiego” (s. XIII). Trudno się zgodzić z takim twierdzeniem. Prawda nie może być złośliwa, ale winna być nade wszystko prawdziwa. Czesi nie posiadali prawie 400 lat własnej prowincji kościelnej, a nikt z tego powodu nie uważał ich za neofitów. Słowacy otrzymali ją dopiero po 1000 lat (Tyrnawa — 30 XII 1977), ale też nie z tego tytułu, że Węgrzy uważali ich za neofitów. Podobnie po rozbiorach państwa polsko-litewskiego Rosja nie uważała Litwinów za neofitów, chociaż nie zorganizowała litewskiej prowincji kościelnej, ale utworzyła metropolię w Mohylowie nad Dnieprem. Rzecz godna wszakże uwagi, że chociaż Mohylów leżał w dawnych granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego, to metropolii mohylowskiej nikt nie uważał za metropolię litewską. Jest też zrozumiałe dlaczego metropolita gnieźnieński nie uznawał „prymasa Litwy” (s. XIII). Wszak urząd i godność prymasa w Kościele zachodnim były zawsze związane z arcybiskupstwem-metropolią, a nie z biskupstwem sufraganalnym. „Później — jak stwierdza wydawca — różne przyczyny przeszkadzały, by Litwa nie miała własnej metropolii” (s. XIII). Moim zdaniem te inne sprawy i przyczyny zaciążyły od początku na tym, że obydwa biskupstwa litewskie — Wilno i Żmudź, które cieszyły się początkowo statusem prawnym biskupstw wyjętych i zależnych wprost od Stolicy Apostolskiej, nie uformowały własnej metropolii. Tym problemem zajmuję się w osobnym artykule p.t. *Początki metropolii wileńskiej*⁵.

Opis metodyczny publikowanych dokumentów sporządzono według wymogów naukowych. Przypisy do poszczególnych dokumentów są krótkie, ale wystarczające. Przy końcu tomu wydawca zamieścił regesty dokumentów w tłumaczeniu na język litewski (s. 637—664). *Codex Mednicensis* został zaopatrzony w solidny indeks osób i miejscowości, a nadto w kilka reprodukcji map historycznych Litwy i Żmudzi. Publikację należy ocenić bardzo pozytywnie i można ją uznać za paralelną do *Kodeksu dyplomatycznego katedry i diecezji wileńskiej*, opracowanego niegdyś przez ks. J. Fijałka i Wł. Semkowicza (Kraków 1939). Do Kodeksu żmudzkiego będą sięgać często zarówno historycy Kościoła, jak też i inni badacze przeszłości Litwy. Oczekujemy zatem z dużym optymizmem na następny tom *Codicis Mednicensis*.

² M. Wołoncewski, *Biskupstwo żmudzkie*, Kraków 1898 s. 123.

³ M. Kosman, *Reformacja i kontrreformacja w Wielkim Księstwie Litewskim w świetle propagandy wyznaniowej*, Wrocław 1973; tenże, *Drogi zaniku pogaństwa u Baltów*, Wrocław 1976.

⁴ B. Kumor *Granice metropolii i diecezji polskich*, ABMK t. 19: 1970 s. 312—314.

⁵ Tamże, t. 22: 1971 s. 319—324.